

dobrych i różnorodnych w swym charakterze źródeł. Zadziwia przy tym D. Nörr niespotykaną wręcz wszechstronnością i uniwersalizmem obserwacji. W zasięgu jego analizy pozostają zarówno źródła prawnicze, jak i nieprawnicze, tak rzymskie, jak i greckie. Przy tym odnosi się wrażenie, iż wywód prowadzi w jednej osobie: prawnik, filozof, historyk i filolog.

Na zakończenie należy dodać, że zaproponowana przez D. Nörra wersja historii klauzuli *causa mortis* jest, jak sam z naciskiem podkreśla (s. 210), tylko przykładowa. Fakty ją opisujące nie są aż tak spójne i przekonujące, by mogły upoważniać do opracowania tematu w sposób dogmatyczny. Dają się one rozmaicie porządkować podobnie jak istniejące w materiale źródłowym luki — uzupełniać.

KRZYSZTOF AMIELAŃCZYK (Lublin)

Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde.
Hrsg. von Louis C a r l e n, Bd. 9, Zürich 1987.

W omawianym tomie zdecydowaną większość stanowią rozprawy poświęcone problematyce archeologiczno-prawnej. Niżej podpisany omawia (*Die italienischen, spanischen und portugiesischen Hoheitssäulen*) tak charakterystyczne dla krajów romańskich kolumny jurysdykcyjne, niosące na swoich głowicach rzeźbę, stanowiącą godło miasta (Włochy) lub też zaopatrzone w herb królewski lub innego pana jurysdykcyjnego (Hiszpania, Portugalia). Najbardziej rozpowszechnione są kolumny Wenecji ze skrzydlatym lwem św. Marka, stawiane wszędzie tam, dokąd sięgała władza tego miasta-państwa (Padwa, Rawenna, Vicenza, Udine, Rovigo, Treviso, Chioggia, Korfu i Zara). Wzory dla pary kolumn weneckich, stojących u wejścia na Piazzettę mogą pochodzić jeszcze z czasów rzymskich (para kolumn w porcie w Brindisi). Kolumny hiszpańskie noszą nazwę „rollo” i odznaczają się bogactwem form i ornamentyki. W 1907 r. były jeszcze 82 takie kolumny. Spośród kolumn portugalskich, najciekawsza jest kolumna w mieście Bragança, gdyż nasuwa ona trudności interpretacyjne — niektórzy autorzy uznają ją mylnie za przegierz.

Bardzo instruktywny dla archeologa prawnego jest artykuł René Pahud de Mortanges (*Der Richtplatz von Ambarita*), który na północnej Sumatrze natrafił na placu zgromadzeń wsi na taras, wyposażony w kamienny stół i także siedzenia dla sądu. Na jednym z nich umieszczona była kamienna figura sędziego, opodal znajdował się plac egzekucyjny, również ze stołem i czterema kamiennymi siedzeniami, blok do torturowania i kamienny szafot. Wszystko to przypominało kamienne ławy sądowe z terenu Niemiec, Skandynawii czy Włoch (Cavalese, Górna Adyga) i kuśilo do postawienia hipotezy o pokrewieństwie tych urządzeń. Docieklivość i ostrożność badawcza uchroniły autora od popełnienia takiej pomyłki. Zbadał on prawo karne formalne i materialne mieszkańców wsi Ambarita i istniejącą literaturę, skąd uzyskał informację, że wymienione kamienne urządzenia w latach 1936-1938 zostały zakupione przez naczelnika wsi dla jej upiększenia.

Hermann Steininger podaje wynik ankiety rozesłanej w ramach przygotowań do opracowania atlasu etnograficznego Austrii, dotyczące znaków zakazu wchodzenia na tereny prywatne (*Ortsübliche Verbotsscheiben in Österreich*). Rozróżnia on znaki umieszczane na drogach i na polach uprawnych. Znacznie rzadziej spotykane są znaki przed winnicami lub na ich terenie. Najrzadziej występują takie znaki na terenach zalesionych. Autor opisuje różnorodne, z reguły prymitywne, rodzaje tych znaków, odnotowuje ich nazwy oraz nanosi na mapę miejsca ich usytuowania.

Szpada jako legitymacja wstępu na zgromadzenie kantonalne i znak uprawnie-

nia do głosowania stanowi przedmiot rozprawy Hermanna Bischofbergera (*Der Degen an der Landsgemeinde von Appenzell I. Rh.*). Wychodzi on z założenia, że każdy, kto ma szpadę, jest zdolny do walki. Szpadę może nosić tylko człowiek posiadający pełnię praw obywatelskich, a zatem ma też prawo do głosowania. W ten sposób spada stawała się znakiem posiadania tych uprawnień. Autor zajmuje się także zmianami, jakie — zwłaszcza w wieku XIX — przechodziło to prawo, a także sprawą szpady jako szczegółu munduru służbowego, wreszcie kwestią szpady jako znaku uprawnienia do głosowania w odniesieniu do osób duchownych. Artykuł potwierdza wywody L. Carlena, zawarte w jego pracy *Die Landsgemeinde in der Schweiz*.

Cztery, spośród opublikowanych w dziewiątym tomie, artykuły dotyczą dziedziny etnografii. I tak Hans Kochenegg omawia na przykładzie skazanego na śmierć mordercy (*Schuld und Sühne 1811*) nieoczekiwane reakcje ludności w postaci wzruszającej rymowanej opowieści o losie skazańca, a nawet wieści o ukazywaniu się go niektórym osobom we śnie.

„Drzewo wolności” — dziecko Rewolucji Francuskiej — stało się przedmiotem badań Herberta Raab'a (*„Baum der Freiheit”* — *„Baum der Sklaverei, der bringt uns Angst und Not”*) w odniesieniu do okręgu Saary. Opisuje on te drzewa, ich ozdabianie czapką frygijską i kolorowymi wstęgami. Mówi o przymusie ich ustawiania, o karach za ich uszkodzanie. O zróżnicowanych nastrojach towarzyszących ustawianiu tego symbolu wolności obywatelskich oraz o zmianie w interpretacji jego znaczenia, jaka nastąpiła w 1795 r. (zawarcie przez Prusy separatystycznego pokoju z Francją), kiedy to zaczęto je traktować jako drzewo „wolności niemieckiej” albo „drzewo Republiki Niemieckiej”.

Louis C. Morsak (*Die herzogliche Altarstiftung für Schloss Tirol. Rechtsdenkmal und Landesheilum*) usiłuje za pomocą bardzo subtelnych wywodów udowodnić, że ufundowany przez książąt habsburskich w XIV w. ołtarz szafkowy jest pomnikiem prawa, chociaż faktycznie można mówić tylko o elementach symboliki prawnej w tej fundacji kultu religijnego.

Dawna pozycja społeczna kobiety w okręgu Friuli (Wenecja Julijska) jest przedmiotem krótkiej rozprawki Nerio de Carlo (*Auf der Suche nach der verlorenen Weiblichkeit in Friaul*). Ze wzmiankowanych przez autora zwyczajów ślubnych, tylko one wręczaniu przez teściową nowo zaślubionej kluczy od gospodarstwa można się dopatrzyć elementów prawnych.

Zwyczajem pewnego fragmentu dawnego rytuału prawnego, jakim było łamanie laski sędziowskiej po odczytywaniu wyroku skazującego na karę śmierci, zajął się Hubert Foerster (*Das Ende des Stabbrechens im Schweizer Militärstrafrecht, Das Eidgenössische Schiedsgericht 1804*), a ściślej — jego likwidacją, w związku z utworzeniem w 1804 r. szwajcarskiego sądu wojennego.

Dalia Pugatsch rozpatruje tło społeczne i gospodarcze uchwalonego przez Zürich w 1371 r. wilkierza przeciwko zbytkowi w strojach, a więc typu ustawodawstwa, znanego również w naszych miastach. Autorka widzi w tych zakazach dążenie do zaznaczenia różnic społecznych między różnymi warstwami społeczeństwa, chęć zapobiegania traceniu majątków na luksusowe wydatki, wreszcie — zgodnie z duchem czasu — zachowanie czystości obyczajów.

Jako uzupełnienie artykułu L. Carlena, opublikowanego w poprzednim tomie „Forschungen”, omawiającego przypadki zastosowania sądu bożego w postaci próby mar na terenie Niderlandów i Francji, W. Maisel podał informację o odnalezionym śladzie takiej próby, konkretnie w 1579 r. w Poznaniu.

Zarówno historii prawa, jak i etnografii prawnej (przysłowia, wiersze) dotyczy rozprawa Maksa Arnolda Nentwiga (*Das Recht der Bienen in Rechtsgeschichte und Volkskunde*). Autor omawia tło i różne aspekty prawa bartnego, a także samej hodowli pszczół i wynikające z niej problemy natury prawnej.

Omawiany tom kończy relacja Margariet A. Becker-Moelands (*Die Erschliessung der ikonographischen Sammlung des Niederländischen Zentrums für rechtshistorische Dokumentation: Dokumentation oder wissenschaftliche Forschung?*) o organizacji, strukturze i trudnościach założonego w 1963 r. w Amsterdamie ogólnoholenderskiego ośrodka dokumentacji ikonograficznej „Nederlands Centrum voor Rechtshistorische Documentatie”. W skład instytutu wchodzi: dyrektor, sekretarka (autorka rozprawy) i dwie siły pomocnicze. Wszyscy zatrudnieni na pół etatu. Oczywiście tak skromny zespół, przy niewystarczających środkach finansowych, nie może w pełni wykonać postawionych instytutowi zadań, jakimi są: sporządzenie spisu źródeł prawa niderlandzkiego i jego literatury prawnohistorycznej, opracowywanie i wydawanie bibliografii, zbieranie i udostępnianie danych bibliograficznych i biograficznych, dotyczących prawników i historyków prawa, rejestrowanie prywatnych zbiorów ikonograficznych i dokumentów prawnych, wymiana wyników badań historyczno-prawnych. Autorka relacji dochodzi do wniosku, jeżeli chodzi o zakres pracy zespołu, że do jego zadań nie należy prowadzenie badań naukowych nad zebrany materiał, aczkolwiek pewne elementy tych badań musi on przeprowadzać, choćby po to, by móc należycie zbierać materiały posegregować i zarejestrować.

WITOLD MAISEL (Poznań)

Festschrift für Hans Thieme zu seinem 80. Geburtstag. Hrsg. Karl Kroeschell. Thorbecke Verlag, Sigmarinen 1986, ss. 411.

Nestor niemieckich historyków prawa, Hans Thieme, którego siedemdziesiąte urodziny zostały uczczone skromnym zbiorem prac najbliższych uczniów (Festschrift für Hans Thieme, 1977), siedemdziesięciopięciolecie zaś uroczystym kolokwium i wydaniem *Gerichtslauben = Vorträge* (rec. CPH, t. XXXVIII, 1986, z. 2, s. 206), doczekał się z okazji osiemdziesiątej rocznicy urodzin trzeciej książki pamiątkowej, pod redakcją — jak i poprzednie — najbliższego ucznia Jubilata, Karla Kroeschella. Obecny zbiór składa się z 28 prac z zakresu niemieckiej i powszechnej historii prawa, od wczesnego średniowiecza po czasy najnowsze. Wydaje się celowe zwrócenie uwagi na niektóre przynajmniej pozycje. I tak, w pierwszej grupie rozpraw, zatytułowanej *Rechts = und Methodenfragen der Frühzeit und des Mittelalters* mieści się m.in. studium K. Kroeschella, będące rozszerzoną wersją wykładu wygłoszonego w 1985 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim nt. *Germanisches Recht als Forschungsproblem*, w którym rozpatruje on przemiany w metodach badania źródeł germańskich oraz ich aspekty ideologiczne, widząc w tej sferze poznawczej ważny składnik przemyśleń nad problemami prawa współczesnego. Średniowiecznego prawa karnego dotyczy rozprawa A. Gouron nt. okoliczności powstania dwóch anonimowych traktatów prawnokarnych z połowy wieku XII: *De criminalibus causis* i *Tractatus criminum*. T. Ishikawa analizuje na podstawie badania wszystkich przypadków występowania słowa „gewere” w obu częściach *Zwierciadła Saskiego* znaczenie i funkcje tego pojęcia w ówczesnym prawie ziemskim i lennym. W rozprawie *Gericht und Urteil über den Wenden* D. Willoweit podjął zagadnienia organizacji i właściwości brandenburskich sądów miejskich wobec ludności niemieckiej i słowiańskiej. H. Hübner (*Die Gesetzgebung Kaiser Friedrich II von Hohenstaufen und das Privatrecht*) omówił niektóre zagadnienia prawa prywatnego w świetle *Liber Augustalis*. B. Diestelkamp w rozprawie nt. zakresu udzielania duchowieństwu *privilegium fori* na podstawie dokumentów sądownictwa nadwor-